

Dyrevernalliansen

Verdens beste dyrevelferd?

En sammenligning av dyrevelferden i Norge og andre land

INNHOOLD

INNLEDNING	3
1 MELKEKYR	5
1.1 MULIGHET TIL FRI BEVEGELSE	5
1.2 MULIGHET TIL BEITE	8
2 GRIS	12
2.1 TILGANG TIL ROTEMATERIALE	12
2.2 TILGANG TIL UTEAREALER	15
3 SLAKTEKYLLING	17
3.1 TILGJENGELIG AREAL	17
3.2 ANDEL KYLLINGER AV SAKTEVOKSENDE RASE	21
4 OPPSUMMERING	23
KILDER	24

INNLEDNING

Er norsk dyrevelferd bedre enn i andre land? Dette hevdes titt og ofte av representanter for landbruket og myndighetene, og antydes også i reklamer.¹ Likevel har vi aldri sett noen kilder som beviser denne antagelsen. Dyrevernalliansen har derfor ønsket å undersøke påstanden nærmere. Stemmer det at Norge har verdens beste dyrevelferd?

For å gi et sikkert og dekkende svar må flere forhold vurderes:

// Alle dyrets livsstadier

Dyreslag for dyreslag må sammenlignes, og vurderingen må ta hensyn til dyr i alle nivåer av avlspyramiden, og alle deler av dyrets liv, inkludert transport og slakt.

// Forskjellige målemetoder

Dyrevelferd er et begrep med flere faktorer. Innenfor velferdsforskningen benyttes en rekke målemetoder, som gjerne deles inn i tre hovedgrupper: Helsetilstand, fysiologiske målinger og atferd. I tillegg kan endring i dyrets produksjonsresultater si noe om dets velferd. Målingene kan enten gjøres direkte på dyret, eller ved å se på forskjellige ressurser i levemiljøet som påvirker dyrets velferdsnivå.

// Offentlig og privat regelverk

Noen land har omfattende offentlig regelverk, mens andre har mindre. I noen land er privat regelverk – for eksempel private merkeordninger eller enkelte dagligvarekjeders kravstandarder til sine leverandører – mer omfattende enn det offentlige. For å få et riktig inntrykk av forholdene bør man derfor sammenligne offentlige og private regelverk og faktiske forhold i den grad de kan dokumenteres.

// Forhold som er spesielle for hvert land

Det er ikke alltid praksis følger regelverket. Kanskje brytes regelverket rutinemessig, eller i stor skala. Andre steder kan det hende at praksisen er god, selv om det ikke finnes et regelverk. Forhold som klima, tradisjoner eller besetningsstørrelser gjør også at samme tiltak kan gi forskjellig utslag i ulike land.

En troverdig sammenligning av dyrevelferden på tvers av land er altså svært omfattende. Det er kanskje grunnen til at hverken landbruksorganisasjonene eller norske myndigheter har gjennomført en slik analyse allerede.

Men hvorfor kommer da påstanden om at Norge er best, eller blant de beste?

Denne rapporten har ikke som mål å gi et fullstendig svar. Vi begrenser oss til å undersøke noen utvalgte eksempler.

Vi har valgt ut tre husdyrproduksjoner:

// **Melkekyr**, fordi det er blant dyreslagene som flest norske bønder har. I 2018 var det 7918 norske bønder med melkekyr,² og antallet melkekyr var 219.360.³ Andelen melkekubønder utgjorde i 2017 rundt 29,5 prosent av alle bøndene med husdyr i Norge.⁴

// **Slaktekylling**, fordi det er dyreslaget med flest individer i norsk landbruk. Det produseres omlag 63.517.000 millioner slaktekyllinger i Norge årlig, ifølge tall for 2017.⁵ Det året hadde 599 norske bønder slaktekylling.⁶

// **Gris**, fordi det er dyreslaget som produserer flest tonn kjøtt i norsk landbruk. Det produseres årlig 137.849 tonn svinekjøtt i Norge, ifølge tall for 2017.⁷ Det året hadde 2.405 norske bønder gris.⁸ Det anslås at det finnes rundt 800.000 griser i Norge til enhver tid.⁹

For hver produksjon har vi valgt ut to sentrale temaer for dyrevelferden. Temaene ble valgt ut fordi de har betydning for dyrene og er mulige å undersøke relativt enkelt. Fem av seks temaer har derfor å gjøre med driftsform. Ett tema har å gjøre med genetikk (rase).

Det ville ha liten hensikt å sammenligne med land som er kjent for å ha dårlig dyrevelferd. Å si sikkert hvilke land som er blant de beste er vanskelig, men vi har valgt å sammenligne Norge med Sverige, Danmark, Nederland og Storbritannia, som alle ofte omtales positivt i forbindelse med dyrevelferd.

Rapporten bygger på et omfattende kildemateriale. Vi finner mange nyanser i hvordan landene har regulert hvert tema. Det kan også være usikkert i hvilken grad både regler og veiledende retningslinjer oppfylles i praksis. Hver løsning kan også føre med seg både positive og negative konsekvenser for dyrevelferden.

Med disse forbeholdene har vi oppsummert en overordnet konklusjon i siste kapittel.

Arbeidet med rapporten ble avsluttet i februar 2019.

Det råder en oppfatning om at Norge er best, eller blant de aller beste, når det gjelder dyrevelferd. Stemmer dette?

1. MELKEKYR

Kyr har et stort aktivitetsbehov, og ønsker å bruke mesteparten av dagen på beiting. Dette gjelder også melkekyr, selv om de får fôret servert innendørs. Bevegelse er helsefremmende. For kyrne er det å få bevege seg fritt sammen dessuten en forutsetning for å få dekket sine sosiale behov.

Vi har avgrenset til å gi oversikt over utvalgte temaer for kyr som produserer melk. Kviger, hanndyr og kalver er derfor ikke inkludert.

1.1 Mulighet til fri bevegelse

Båsdrift innebærer at melkekyr er bundet fast på bås i store deler av året. Driftsformen gir sterkt innskrenket bevegelsesfrihet for kyrne. De har liten mulighet for normal sosial atferd og vanskeligheter med å utføre kroppsspleie, spesielt om det i tillegg benyttes kutrener.¹⁰ Kutrener er en innretning som ved hjelp av elektrisk støt skal dressere kyrne til å ikke gjøre fra seg i båsen.

Alternativet til båsdrift er løsdrift. Løsdrift innebærer at dyrene får bevege seg fritt også i den perioden de oppholder seg innendørs.

Båsdrift i ferd med å fases ut

Båsdrift er fortsatt lovlig i Storbritannia, med offentlige retningslinjer om å slippe løs båsdyr daglig for å gi mulighet til mosjon.¹¹ I Nederland er båsdrift også fortsatt lovlig. Norge har, i likhet med Sverige og Danmark, vedtatt forbud mot båsdrift med ulike overgangsordninger eller unntak for eksisterende båsdyr.

De skandinaviske landene skiller seg dermed positivt ut når det gjelder vedtak om forbud mot båsdrift. Derfor er det kanskje overraskende at det er nettopp de skandinaviske landene som har de største andelen av kyr på bås.

Norge har størst andel kyr i båsdrift

Norge er klart dårligst med hele 44% av den nasjonale besetningen med melkekyr på bås. I andre enden av skalaen er Nederland med mindre enn 3%, og Storbritannia med mindre enn 1% av melkekyrne på bås.

Tallene gir en tydelig illustrasjon på at strengere regelverk ikke er ensbetydende med bedre dyrevelferd.

Det er trolig heller ikke slik at EUs regelverk for økologisk produksjon bidrar til å fase ut båsdrift i særlig grad. Båsfjøsene som er igjen nå er som regel små til mellomstore.^{12,13,14} Reglene gjør det mulig med unntak fra løsdriftskravet for små besetninger, forutsatt at kyrne da har tilgang til uteareal minst to ganger i uken utenom beitesesongen.

Små gårder gir ikke nødvendigvis god dyrevelferd

Norge har valgt å definere besetninger med mindre enn 35 kyr som «små». Til sammenligning var gjennomsnittlig besetningsstørrelse i norsk melkeproduksjon 26,7 årskyr i 2017.¹⁵ For fjøs med båsdrift var gjennomsnittlig besetningsstørrelse oppgitt å være 18 kyr i 2016.¹⁶

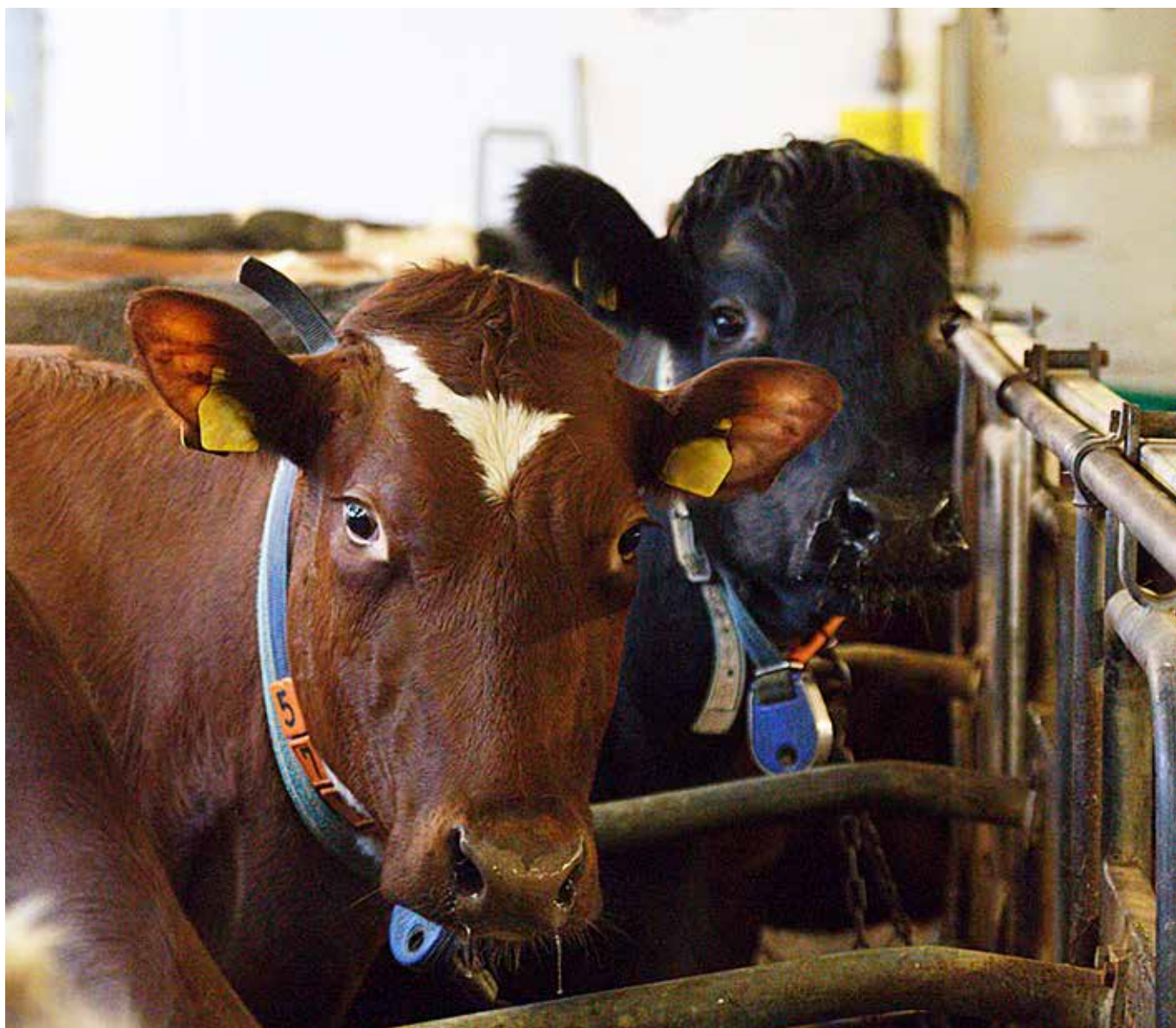
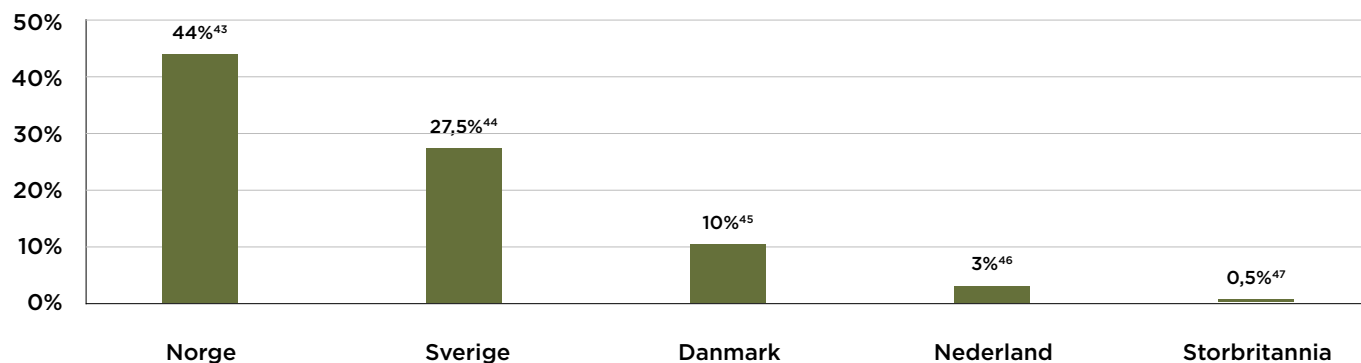
Den sterke overrepresentasjonen av båsdrift i små besetninger er et typisk eksempel på at man på generell basis ikke kan si at små driftsenheter er en fordel for dyrevelferden.

For Nederland finner vi ingen private regelverk som kan bidra til å forklare den lave andelen kyr på bås.

I Storbritannia derimot, finnes det absolutte løsdriftskrav fra dyrevelferdsmerkeordninger, private økologiske kravstandarder og en rekke dagligvarekjeder.

Tabell 1 // Melkekyr: Regelverk fri bevegelse

	OFFENTLIG REGELVERK		PRIVAT REGELVERK			
NORGE	Nasjonale minimumskrav: Løsdriftskrav. Unntak frem til 2034 for bygninger oppført før 22. april 2004 med sammenhengende drift. ¹⁷	Økologisk: Løsdriftskrav. Unntak for besetninger med mindre enn 35 kyr, hvis kyrne har tilgang til utearealer minst to ganger ukentlig. ¹⁸				
SVERIGE	Nasjonale minimumskrav: Løsdriftskrav i bygg oppført etter 30. juni 2010. ¹⁹	Økologisk: Løsdriftskrav. Unntak for besetninger med mindre enn 46 kyr, hvis kyrne har tilgang til utearealer minst to ganger ukentlig. ²⁰	KRAV (økologisk): Løsdriftskrav. Unntak for besetninger med mindre enn 46 kyr. ²¹	Demeter (biodynamisk): Løsdriftskrav. ²²		
DANMARK	Nasjonale minimumskrav: Løsdriftskrav. Unntak frem til 2027 for bygninger tatt i bruk før 1. juni 2010. ²³	Økologisk: Løsdriftskrav. Unntak for besetninger med mindre enn 70 oppbundne kyr, hvis de har daglig mulighet til mosjon på egnet areal hvorav to dager ukentlig i luftgård. ²⁴	Anbefalet af Dyrenes Beskyttelse: Løsdriftskrav. ²⁵	Dyrevelfærds-hjertet: Løsdriftskrav for nivå 1, 2 og 4. Båsdrift tillatt for nivå 3 (økologisk drift). ²⁶		
STORBRIANNIA	Nasjonale minimumskrav: Båsdrift tillatt (ikke løsdriftskrav). ^{27,28} Retningslinjer om daglig mulighet til mosjon for båskyr. ²⁹	Økologisk: Unntak for besetninger med maksimum 20 kyr, hvis kyrne har tilgang til utearealer minst to ganger ukentlig. ³⁰ Retningslinjer om daglig mulighet til mosjon for båskyr. ³¹	RSPCA Assured: Løsdriftskrav. ³²	Soil Association (økologisk): Organic Farmers and Growers (økologisk) Løsdriftskrav. ^{33,34}	Organic Food Federation (økologisk): Båsdrift tillatt i besetninger under 20 melkekyr, hvis kyrne har daglig tilgang til utearealer. ³⁵	Annet: En rekke dagligvarekjeder stiller krav til at melk og kjøtt fra den britiske melkeindustrien skal komme fra løsdrift (blant annet Tesco ³⁶ , Sainsburys ³⁷ , Waitrose ³⁸ , Morrisons ³⁹ og Co-op ⁴⁰).
NEDERLAND	Nasjonale minimumskrav: Båsdrift tillatt (ikke løsdriftskrav). ⁴¹	Økologisk: Unntak for besetninger med maksimum 10 dyr (inkludert ungdyr), hvis de har tilgang til utearealer minst to ganger ukentlig. ⁴²				

Figur 1 // Melkekyr: Andel dyr i båsdrift

Mange norske storfe står på bås og i trange binger mesteparten av året. Foto: Iselin Hauge.

1.2 Mulighet til beite

For kyr som står i båsfjøs vil tilværelsen brytes opp dersom de får slippe ut på beite i løpet av sommerhalvåret. Jo lengre kyrne får være på beite, desto kortere tid er de bundet på båsen. Beite er ikke bare bra for båskyr; det er bra for alle kyr. Storfe er beitedyr, og tilgang til beite gir mulighet til høy grad av naturlig atferdsutfoldelse.

Sammenlignet med ikke-beitende kyr, har kyr med tilgang på beite også en rekke andre positive velferds- og helsefordeler:

- Økt bevegelse gjør kroppen i bedre stand til å takle fysiske utfordringer, siden muskler og ledd blir sterkere og dyret mer robust.
- Bedre blodsirkulasjon, fordøyelse og bedre klauvhelse på gode beiter er med på å gi økt holdbarhet.⁴⁸

Svenske kyr får beite mer enn norske

Norge og Sverige er de eneste landene i undersøkelsen som stiller nasjonale minimumskrav til at kyr skal slippes på beite.

Okser og fjøs bygget før 2014 med manglende beitearealer er unntatt beitekravet. Likevel vil reglementet trolig sikre at en relativ høy andel av melkekyrne får komme på beite. Det norske kravet om beite i minimum 56 dager i året fremstår likevel som lavt. I Sverige varierer kravet mellom 60 og 120 dager, avhengig av landsdel.

EU-regelverket for økologisk produksjon tilsier at kyrne skal beite så lenge vær og beitesesong tillater, mens private regelverk setter minimumskravet fra omtrent 110 dager og oppover. Det utvidete kravet i Norge om 112 dagers beite for kyr i båsdrift som trer i kraft fra 2024 ligger dermed på et middels nivå⁴⁹.

I Norge eksisterer det ikke gode tall for beitebruk i melkeproduksjonen. Heller ikke i resten av Europa finnes det god og sammenlignbar statistikk på området. Tallverdier knyttet til beite er i mange tilfeller basert på ekspertvurderinger. Resultatene vi har presentert i denne delen må derfor tolkes med varsomhet.

Reverserer en dårlig trend

Danmark kommer tilsynelatende dårlig ut når det gjelder beitebruk, og utviklingen har vært negativ i mange år. Mens 84% av de danske melkekyrne fikk beite i 2001, var andelen falt til 25–30% i 2014.⁴⁹ Hele 11% av danske melkekyr er imidlertid økologiske,⁵⁰ og disse dyrene skal i henhold til regelverket være sikret en lang beiteperiode.

I likhet med mange europeiske land, har også Nederland opplevd en reduksjon i beitebruk og en økt andel bruk med driftsform der kyrne ikke får beite.⁵¹ Et stort engasjement for

å reversere trenden har de siste årene gitt resultater. I 2017 var andelen dyr på beite 67%, opp 2 prosentpoeng fra 2015.⁵² Beite i Nederland innebærer i all hovedsak at melkekyrne er på beite minimum 6 timer daglig minst 120 dager i året.⁵³

Storbritannia best på beite

Blant landene der vi har tall på beitebruk, kommer Storbritannia best ut. Andelen kyr på beite er høy (92%),⁵⁴ og hele 85% av melkeprodusentene oppgir at de lar kyrne gå på beite mer enn 147 dager i året.⁵⁵ Daglig beitetid ligger i hovedsak opp mot 20–22 timer i døgnet (tall for England), noe som er vesentlig høyere enn tilsvarende tall for Sverige, Danmark og Nederland.⁵⁶

I Norge viser Mattilsynet til en veiledende mosjons-/beitetid på rundt 6–12 timer i døgnet.⁵⁷ For Sverige har det blitt vurdert at samtlige kyr slippes på beite i tråd med regelverkskravet.⁵⁸ Dette forutsetter ingen dispensasjon og ingen regelverksbrudd. Vi vurderer dette som lite sannsynlig.

Mer enn tre fjerdedeler av norske kyr er på beite i minst 12 uker

I både Sverige og Norge mangler gode tall på beitebruk. Det er likevel nærliggende å tenke at de nasjonale beitekravene i både Norge og Sverige sikrer en høy andel melkekyr på beite.

I Norge synes dette å bli bekreftet av Landbruksdirektoratets statistikkdatabase basert på søknader om produksjons-tilskudd. Ut fra denne statistikken kan man lese hvor mange, og hvor stor andel, kyr som det er søkt beitetilskudd for. Den totale andelen kyr som beiter i tråd med beitekravet er større, siden ikke alle bønder søker om beitetilskudd for beiting utover minstekravet. For å motta beitetilskudd må dyrene ha beitet minimum 12 eller 16 uker (avhengig av geografisk soneinndeling). Basert på statistikk for storfebønder som har melkekyr og ingen ammekyr, hvilket utgjør 87,2% av alle norske melkekyr, er det i databasen registrert at 76,5% av kyrne beitet i den påkrevde minimumsperioden i 2017 (sammenlignet med antall dyr ved høsttelling). Når vi kontrollerer for arealsoner tilsvarer det at 53,2% av kyrne har beitet minimum 12 uker (84 dager), mens ytterligere 23,3% har beitet 16 uker (112 dager).⁵⁹

Kravet brytes

Både i Norge og i Sverige åpner regelverkene opp for unntak og dispensasjoner fra beitekravet, men hvor mange kyr dette gjelder er et åpent spørsmål.

Vurderinger fra rådgivere i Tine kan tyde på at opp mot 50% av gårder med løsdrift i enkelte regioner velger bort beite.⁶⁰

Tall fra Mattilsynet viser at det i 2017 var brudd på beite- og mosjonskravet hos 17% av de inspiserte besetningene med storfe.⁶¹

På beite får kuene utløp for naturlig atferd, og mulighet for sosial omgang. Foto: iStock

Mens Norge har samme beitekrav i hele landet, er kravet i Sverige differensiert avhengig av landsdel. Melkeproduksjonen i Sverige er i all hovedsak konsentrert til Midt- og Sør-Sverige.⁶² Her er minimumskravet om beite henholdsvis 90 og 120 dager i året, altså vesentlig lengre enn det norske kravet om 56 dager. Bruk av beite i Norge kan synes å ha blitt redusert siden årtusenskiftet. Tall fra Tine viser at andelen fôr fra beite av den totale fôrmengden ble redusert fra over 16% i 2003 til nær 10% i 2013. I samme periode økte kraftfôrandelen fra ca. 37% til 43%.⁶³

Klimatiske forhold begrenser beitebruk

Det er ikke alle som har like gode forutsetninger for beitebruk. Hvor lenge kyrne kan være på beite begrenses av lengden på beitesesongen på det aktuelle stedet. Her spiller klimatiske forhold en stor rolle. Norge har en kort beitesesong. I høytliggende strøk og i Nord-Norge kan beitesesongen være begrenset til 100 dager i året, mens den i de aller beste områdene i Sør-Norge kan strekke seg til 180 dager.^{64,65} Tine tallfester ikke minimums- og maksimumsperioden, men oppgir at Sør- og Sør-Vestlandet tradisjonelt har en beiteperiode fra april til oktober, mens den i Troms og Finnmark varer fra midten av juni til august.⁶⁶

Også Sverige har en relativt kort beitesesong, og beitesesongens lengde øker gradvis i Danmark og videre til Nederland.⁶⁷

Storbritannia har den lengste beitesesongen blant landene i undersøkelsen. Her kan sesongen vare opp mot 300 dager i året i de mest gunstige områdene.⁶⁸

Norge langt fra best i klassen på beite

Til dels usikre tall og informasjon fra ulike kilder gir et dårlig sammenligningsgrunnlag, og vi kan derfor ikke trekke bastante konklusjoner. Å sammenligne beitebruk i andre land med norske minimumskrav blir også misvisende, ettersom mange norske kyr vil beite i lengre perioder enn minimumskravet.

Likevel er det lite som tilsier at Norge skal komme best ut blant landene vi har tatt for oss i denne undersøkelsen. Løfter man blikket over på andre land, er det åpenbart at Norge har mye å strekke seg etter i forhold til nivået hos de beste landene når det gjelder beitebruk.

I Nord-Europa er det nærliggende å trekke frem Irland som et eksempel til etterfølgelse. Her bidrar driftsform, næringskultur, avl og forskning til en maksimering av beitebruk.⁶⁹ Kombinert med lang vekstsesong for gress (opptil 300 dager i året), medfører dette at nesten 100% av kyrne er ute på beite 20–22 timer i døgnet i 7,5 måneder i snitt i året (ca. 230 dager).^{70,71,72} Hele 92% av landets kyr kalver om våren, for at kyrne skal få maksimalt utbytte av beitesesongen.⁷³

Tabell 2 // Melkekyr: Mulighet til beite - Regelverk

	OFFENTLIG REGELVERK		PRIVAT REGELVERK			
NORGE	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Tilgang på beite i minimum 56 dager.</p> <p>Beitekrav gjelder ikke hanndyr over 6 måneder.</p> <p>Dyr i fjøs bygget før 2014 uten tilgang til beiteareal, skal i stedet ha tilgang til luftegård eller annet utendørsareal.⁷⁴</p>	<p>Økologisk:</p> <p>Dyrene skal ha tilgang til beite når forholdene tillater det.</p> <p>Unntak: Okser eldre enn 1 år kan holdes på andre typer uteareal.⁷⁵</p>				
SVERIGE	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Sør-Sverige: 120 dager Midt-Sverige: 90 dager Nord-Sverige: 60 dager</p> <p>Minimum 6 timer beite hver dag.</p> <p>Beitekrav gjelder ikke okser.</p> <p>Mulighet for dispensasjon under gitte forutsetninger.^{76 77}</p>	<p>Økologisk:</p> <p>EU-forordning (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon).</p>	<p>Krav (økologisk)</p> <p>Tilleggskrav:</p> <p>Minimum 12 timer daglig beite i beiteperioden.</p> <p>Minimumskrav til daglig forinntak fra beite (min. 6 kilo i tørrsubstans for melkekyr).⁷⁸</p>	<p>Demeter (biodynamisk):</p> <p>Melkekyr skal ha tilgang til beite i sommerhalvåret.</p> <p>Mulighet til dispensasjon ved praktiske hinder.⁷⁹</p>		
DANMARK	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Ingen krav⁸⁰</p>	<p>Økologisk:</p> <p>EU-reglement (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon).</p>	<p>Anbefalet af Dyrenes Beskyttelse:</p> <p>Tilgang til beite for alle dyr i sommerhalvåret.</p> <p>For melkekyr: Minimum 6 timer om dagen i perioden fra 15. april til 1. november (200 dager).</p> <p>For kviger: 24 timer i døgnet i minimum 150 dager.⁸¹</p>	<p>Dyrevelfærds-hjerttet:</p> <p>Nivå 1: Ingen beitekrav. Nivå 2: Minimum 6 timer daglig i 150 dager. Nivå 3: Økologisk (i praksis hele beitesesongen). Nivå 4: Ekstraordinært og bedre enn de andre nivåene.⁸²</p>		

Tabellen fortsetter på neste side

Fortsettelse tabell 2

	OFFENTLIG REGELVERK		PRIVAT REGELVERK			
STORBRITANNIA	Nasjonale minimumskrav: Ingen krav ^{83 84}	Økologisk: EU-forordning (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon)	RSPCA Assured: Minimum 4 timer daglig over ca. 110 dager (perioden regnes ut fra lokale klimatiske forhold). ⁸⁵	Soil Association (økologisk): Minimum 2,7 dekar beiteareal per ku. ⁸⁶	Organic Food Federation (økologisk): Ingen tilleggs-krav utover offentlig øko-regelverk. ⁸⁷	Organic Farmers and Growers (økologisk) Ingen tilleggs-krav utover offentlig øko-regelverk. ⁸⁸
NEDERLAND	Nasjonale minimumskrav: Ingen krav	Økologisk: EU-forordning (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon)	Weidemelk: Minimum 6 timer daglig 120 dager i året. ⁸⁹			

Tabell 3 // Melkeku: Mulighet til beite - Praksis 1

NORGE	SVERIGE	DANMARK	STORBRITANNIA	NEDERLAND
God statistikk om bruk av beite er ikke tilgjengelig. ⁹⁰ Statistikk på grunnlag av søknader om produksjonstilskudd for 2017 indikerer at 53,2% av alle melkekyr beiter minimum 84 dager, og at ytterligere 23,3% av melkekyrne går på beite i minimum 112 dager. ⁹¹ Ingen tall på andel besetninger med unntak fra beitekrav. ⁹²	Pålitelig informasjon om andel dyr på beite ikke tilgjengelig.	25–30% av melkekyr på beite i 2014. ⁹³ 11% av danske melkekyr er økologiske (2017), ⁹⁴ hvilket i praksis innebærer beite minst 150 dager i året. ⁹⁵	92% av alle melkekyr ble sluppet på beite i 2013. ⁹⁶ 85% av alle melkeprodusenter lar dyrene gå på beite mellom 147 og 365 dager i året. ⁹⁷	68% av alle melkekyr var på beite i 2017. ⁹⁸ Beite i Nederland innebærer i all hovedsak at kyr er på beite minimum 6 timer daglig minst 120 dager i året. ⁹⁹

Tabell 3 viste mest oppdaterte tall som vi har funnet tilgjengelig.

Tabell 4 // Melkeku: Mulighet til beite - Praksis 2 (tall fra 2012)

	SVERIGE	DANMARK	ENGLAND	NEDERLAND
Beitesystem	Full / Delvis / Null	Full / Delvis / Null	Full / Delvis / Null	Full / Delvis / Null
Andel kyr (prosent)	12 / 88 / 0	4 / 26 / 70	20 / 60–65 / 10–15	5–15 / 60–65 / 25–30
Beiteperiode (dager)	60–165/ 60–165 / -	180 / 150 / -	240–270 / 200 / -	180 / 150 / -
Daglig tid på beite (timer)	>12 / >6 / -	18 / 6 / -	20–22 / 20 / -	16 / 7 / -
Daglig inntak av ferskt gress (kg tørrstoff pr dag)	9 / 0–3 / -	8 / 5 / -	16–17 / 10 / -	13 / 6–8 / -

Tabell 4: Data hentet fra A2.2 i Reijs, J.W., Daatselaar, C.H.G., Helming, J.F.M., Jager, J., & A.C.G. Beldman, *Grazing dairy cows in North-West Europe: Economic farm performance and future developments with emphasis on the Dutch situation*, LEI Report 2013-001, LEI Wageningen UR, 2013. Informasjon basert på semi-strukturerte intervju utført høsten 2012 med lokale/nasjonale beite-eksperter.

2. GRIS

Griser har et sterkt behov for å tilbringe mesteparten av dagen med å utforske og rote med trynet. I innendørs svineproduksjon, der gulvet i bingene er laget av harde materialer som betong og spalterister, er muligheten for roting i utgangspunktet svært begrenset. Utdeling av ulike typer materiale å rote i – for eksempel halm og flis – er da nødvendig for å unngå at det oppstår skadelig adferd og frustrasjon. Utendørs på friland vil grisen ha god mulighet for å utforske med trynet.

I dette kapittelet skal vi se nærmere på to temaer av betydning for grisens velferd: rotemateriale og utendørs-tilgang.

2.1 Tilgang til rotemateriale

De nasjonale regelverkene i de fem landene vi har tatt for oss, anerkjenner alle at grisens behov for roting er avgjørende for dyrenes velferd. Oversikten viser at alle land stiller minimumskrav til bruk av egnet rotemateriale.

Det stilles ikke krav til spesifikke typer materialer, men de fleste land, inkludert Norge, gir eksempler på godkjente materialer. Blant disse eksemplene trekkes det frem flere typer materialer som ikke er optimale, deriblant sagspon. Med ulik ordlyd stilles det i alle land krav til at materialet er tilgjengelig i tilstrekkelige mengder, uten at mengden konkretiseres.

I Norge, Danmark og Storbritannia presiseres det at tilgangen til rotemateriale skal være permanent. Det offentlige regelverket for økologisk produksjon stiller kun vage krav til bruk av rotemateriale, og kravet til utearealer kan imøtekommes av luftegård bygget i betong som gir dårlig mulighet til å utføre roteadferd.

Kun private regelverk stiller absolutte krav til bruk av gode rotematerialer som halm, høy eller ensilasje, at dyrene skal ha tilgang på talle eller holdes på friland. Nortura stiller krav til rotemateriale for sin produksjon av «Edelgris», basert på Mattilsynets kategori for «optimalt» rotemateriale som vil si at materialet oppfyller fire grunnleggende egenskaper som er viktige for grisen (kunne spises, tygges, rotes i og manipuleres). Det er ingen spesifikke krav til mengde.

På regelverkssiden er det i utgangspunktet lite som tilsier at Norge hever seg vesentlig over nivået til de øvrige landene i undersøkelsen.

Vanlig å ikke etterleve krav om rotemateriale i Norge

I hvilken grad forutsetningene ligger til rette for å benytte rotemateriale i bingene vil avhenge av hvordan regelverket tolkes og etterleves i praksis.

EUs svinedirektiv tillater å holde slaktegris på fullspaltegulv.¹⁰⁰ Slike gulv gjør bruk av rotemateriale utfordrende fordi det lett vil tette igjen spalteåpningene og hindre drenering av gjødselen.

Noen land har nasjonale regler som er strengere enn EU-kravet. Sverige og Norge har forbud mot fullspaltegulv.^{101,102} Forbud mot fullspaltegulv gjør det enklere å ha tilstrekkelig mengde rotemateriale på gulvet.

I Norge er brudd på rotematerialekravet relativt utbredt. I en tilsynskampanje med varslede tilsyn utført i 2015, fant Mattilsynet utilstrekkelig bruk av rotemateriale i 31% av de vurderte besetningene.¹⁰³ I en varslet tilsynskampanje med uvarslede tilsyn i Rogaland i 2017 og 2018, fant Mattilsynet tilsvarende regelverksbrudd i 32% av besetningene.¹⁰⁴

Praksis i øvrige land er vanskelig å vurdere, men det er verdt å nevne at de fleste griser i Storbritannia trolig har relativt gode forutsetninger for å rote. Ifølge tall fra den britiske svinenæringen holdes 40% av landets purker og 2–3% av slaktegrisen utendørs.¹⁰⁵ I innendørsproduksjonen holdes 60% av slaktegrisene og 90% av purkene i systemer basert på halm, der halmen fungerer som liggeunderlag i tillegg til rotemateriale.^{106,107}

Tabell 5 // Gris: Regelverk rotemateriale

	OFFENTLIG REGELVERK		PRIVAT REGELVERK		
NORGE	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Griser skal til enhver tid ha tilgang på tilstrekkelig mengde materiale som de kan undersøke, rote i og sysselsette seg med.</p> <p>Eksempler på godkjent materiale: halm, høy, sagspon, torv, tre (spon) og jord.¹⁰⁸</p>	<p>Økologisk:</p> <p>Griser skal kunne gjøre fra seg og rote på mosjonsarealene. Til roting kan det brukes forskjellige organiske gjødselvarer.¹⁰⁹</p>	<p>Gilde Edelgris:</p> <p>To ganger per dag skal grisen få tildelt aktivitets- og rotemateriale som Mattilsynet definerer som optimalt.¹¹⁰ Mattilsynet definerer halm, høy og ensilasje som optimalt rotemateriale.¹¹¹</p>		
SVERIGE	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Strøet skal ha egen-skaper, og gis i slike mengder at grisenes sysselsettings- og komfortbehov tilfredstilles. Strøet bør inneholde materiale som grisene kan rote i, undersøke og tygge.¹¹²</p>	<p>Økologisk:</p> <p>EU-reglement (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon).</p>	<p>KRAV:</p> <p>Tilgang til beite minimum 4 måneder i beiteperioden. Beite skal gi rikelig med sysselsetting.</p> <p>Grisene skal gis mulighet til å rote for eksempel i natur- eller kulturlandskap, eller på talle. Trynering forbudt. Krav til talle/dypstrø på innendørs liggeplass.¹¹³</p>	<p>Demeter:</p> <p>Griser skal ha tilgang til uteareal og mulighet til å rote.¹¹⁴</p>	
DANMARK	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Grisene skal ha permanent tilgang på tilstrekkelig mengde halm eller annet manipulerbart materiale, som kan tilfredsstillte dyrenes behov for sysselsettings- og rotemateriale.</p> <p>Eksempler på godkjent materiale: halm eller andet manipulerbart materiale.¹¹⁵</p>	<p>Økologisk:</p> <p>EU-reglement (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon).</p>	<p>Bedre Dyrevelfærd (frivillig offentlig dyrevelfærd-ordning):</p> <p>Nivå 1: Halm som rotemateriale Nivå 2: Halm som rotemateriale (tildeles på gulv) Nivå 3: Halm som rotemateriale (tildeles på gulv/hvileareal).¹¹⁶</p>	<p>Anbefalet af Dyrenes Beskyttelse</p> <p>Tilgang til halm.¹¹⁷</p>	<p>Dyrevelfærdshjertet: Permanent adgang til halm. Konkretiserte eksempler på tilstrekkelig mengde.¹¹⁸</p>

Tabellen fortsetter på neste side

Fortsettelse tabell 5

	OFFENTLIG REGELVERK		PRIVAT REGELVERK		
STORBRITANNIA	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Alle griser skal ha permanent tilgang på tilstrekkelig mengde egnet materiale for å muliggjøre undersøkelses- og manipulasjonsaktiviteter.</p> <p>Eksempler på godkjent materiale: halm, høy, tre, sagspon, soppkompost, torv.^{119,120}</p>	<p>Økologisk:</p> <p>EU-reglement (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon).</p>	<p>RSPCA assured:</p> <p>Permanent tilgang til tilstrekkelig mengder berikelsesmateriale som muliggjør og stimulerer til roteatferd. Egnet materiale inkluderer: kvalitets-halm, torv og ensilasje.¹²¹</p>	<p>Soil Association (økologisk)</p> <p>Krav til frilandsproduksjonssystem og tilgang til jord og grønne matvekster.¹²²</p>	<p>Organic Farmers and Growers (økologisk)</p> <p>Krav til frilandsproduksjonssystem og tilgang til jord og grønne matvekster.¹²³</p>
NEDERLAND	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Griser skal ha tilstrekkelig materiale til å undersøke og leke med.</p> <p>Eksempler på godkjent materiale: halm, høy, tre, sagflis, soppkompost, torv.¹²⁴</p>	<p>Økologisk:</p> <p>EU-forordning (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon)</p>	<p>Beter leven:</p> <p>1 stjerne: Tilstrekkelig mengde berikelse som er tyggbar, spiselig og manipulerbar.¹²⁵</p> <p>2 stjerner: Som 1 + bunnen i minst halve bingen skal være dekket av halm/tilsvarende.¹²⁶</p> <p>3 stjerner: Som 2 - gjeldpurker har tilgang på beiteareal.¹²⁷</p>		

2.2 Tilgang til utearealer

Gris som holdes utendørs har generelt gode forutsetninger for å få utløp for naturlige atferdsbehov.

Utendørsdrift kan by på visse dyrevelferdsutfordringer når det er snakk om intensive griseraser som i utgangspunktet er avlet frem for innendørsdrift.¹²⁸ Likevel er det bredt akseptert at velfungerende utedrift har bedre forutsetninger for god dyrevelferd enn konvensjonell innendørsdrift. Også Nortura anerkjenner utegående gris som den øverste standarden for dyrevelferd i svinenæringen.¹²⁹

Manglende statistikk

Statistikk om antall og andel gris i utendørsdrift er dessverre mangelfull. I det tilgjengelige tallmaterialet er det også vanskelig å skille gris som lever på friland fra gris som har tilgang til utendørsområde med betongplattning. Betydelig variasjon i hvilke deler av produksjonen som foregår utendørs, kompliserer sammenligningen ytterligere.

Vi har derfor valgt å presentere tall og anslag på hvor stor andel av grisepopulasjonen som har tilgang til utendørsområder i løpet av livet, og deretter supplere med informasjon om den primære utedriftsformen i de ulike landene.

Trynering er negativt for dyrevelferden

Ved bruk av trynering hemmes utegrisen i roteadferd. Trynering brukes likevel i noen land, fordi det fører til mindre ødeleggelse av plantedekket. Inngrepet svekker imidlertid dyrevelferden, og innebærer mindre realisering av dyrevelferdspotensialet i utendørsdrift.

Bruk av trynering varierer mellom landene. I Norge og Sverige er det forbudt. I Danmark er trynering tillatt, også i økologisk produksjon.¹³⁰ I Storbritannia er trynering tillatt, men det er forbudt i den økologiske merkeordningen Soil Association.¹³¹ Det samme gjelder RSPCA Assured, men der er det mulighet for dispensasjon.¹³²

Vi har ikke funnet detaljer eller tall utover dette for å anslå andelen gris i de ulike landene som eventuelt har trynering.

I Norge holdes nesten all gris innendørs hele livet. Foto: Ihne Pedersen.

Storbritannia har flest utegriser

For Norge og Sverige har vi i mangel av andre tall sett oss nødt til å kun bruke tall for økologisk produksjon som grunnlag for andelsberegningene. Vår kjennskap til svinenæringen i disse landene tilsier likevel at disse tallene vil gi et forholdsvis godt bilde på omfanget av utegrisproduksjonen, fordi omfanget av utendørs drift i konvensjonell produksjon er svært begrenset.

Tabell 6 viser at andelen gris som får tilgang til utearealer er lav (0,6–3%) i alle land, bortsett fra Storbritannia. Ifølge tall fra den britiske svinenæringen holdes 40 % av purkene og 2–3% av landets slaktegriser utendørs.¹³³

Norge og Nederland dårligst på utegris

Norge har sammen med Nederland de laveste andelen av utegris. Fra Nederland er vårt inntrykk at den største andelen av grisene som får komme utendørs, lever i besetninger der det er en kombinasjon av innendørsproduksjon og tilgang til begrensede utearealer.¹³⁴

I Norge har utegrisene i all hovedsak tilgang til markarealer.¹³⁵

For utegris er tilgang til markarealer den primære driftsformen i Sverige, Danmark og Storbritannia. I Danmark praktiseres det etter engelsk modell, der purker og smågris lever på friland med hytter, mens slaktegrisene holdes i fjøs med tilgang til luftegård.^{136,138,137} Danmark har en svært stor og eksportrettet svineproduksjon, noe som bidrar til at den relative andelen utegående gris i landet er lav, selv om antallet i absolutte tall er forholdsvis høyt.

Tabell 6 // Gris: Andel gris med tilgang til utearealer i én eller flere produksjonsfaser

NORGE	SVERIGE	DANMARK	STORBRIANNIA	NEDERLAND
0,6% (2017) ¹³⁸	2% (2017) ¹³⁹	1% (2017) ^{140,141}	2–3% av slaktegrisene ¹⁴² og 40% av purker/smågrisproduksjonen ¹⁴³	0.79% ^{144,145}

Uakseptable forhold: bilde fra en av Mattilsynets inspeksjoner i Norge 2018. Foto: Mattilsynet

Griser som holdes ute har bedre muligheter for å få utløp for atferdsbehov. Foto: Iselin Linstad Hauge

3. SLAKTEKYLLING

Kyllinger trenger plass for å bevege seg fritt, få mosjon og å få hvile uforstyrret. I et kyllinghus gir tilstrekkelig areal også mulighet til å sette inn vagler og annen type velferdsfremmende innredning. Ved valg av raser gir det bedre dyrevelferd å benytte kyllingraser der god helse og sunn kroppsbygning er prioritert i avlen. Da er kyllingen mindre disponert for helselidelser og i større grad i stand til å være aktiv og utføre naturlig adferd.

Vi har avgrenset oversikten til slaktekylling og to temaer: areal og rase. Foreldredyrproduksjon er utelatt.

3.1 Tilgjengelig areal

I kyllingindustrien er liten plass en utfordring. Ifølge Vitenskapskomiteen for mattrygghet bør det ikke være over 25 kilo kyllinger per kvadratmeter (kg/m^2):

*«En rekke effekter på andre atferdselementer og helseparametre viser at dyrevelferden påvirkes negativt med økende dyretetthet når tettheten overstiger $25 \text{ kg}/\text{m}^2$, og forverres ytterligere ved dyretettheter på over $33 \text{ kg}/\text{m}^2$ ».*¹⁴⁶

Standardkrav uten reell betydning

I Norge er standardkravet derfor satt på maksimum $25 \text{ kg}/\text{m}^2$. Likevel tillater regelverket dyretetthet på opptil $36 \text{ kg}/\text{m}^2$ for oppdrettere som er tilknyttet et såkalt «dyrevelferdsprogram». Ifølge forskriften skal brudd på kravene i programmet kunne resultere i eksklusjon fra dyrevelferdsprogrammet, og da må dyretettheten reduseres til standardkravet.

Norge er ikke det eneste landet som opererer med en slik modell, hvor det er strenge standardkrav for tetthet, men forhøede grenser som er gjeldende under gitte betingelser eller tilleggskrav.

I Norge er det Animalia som koordinerer dyrevelferdsprogrammet for slaktekylling. Per august 2018 kjenner Animalia ikke til at noen oppdrettere har blitt ekskludert fra dyrevelferdsprogrammet som ble etablert i 2013.¹⁴⁷

Da gjeldende forskrift om hold av høns og kalkun ble presentert, uttalte Mattilsynet at produksjon med dyre-

tetthet i tråd med standardkravet på $25 \text{ kg}/\text{m}^2$ ikke ville være lønnsomt for vanlige besetninger, og trolig ville føre til nedleggelse.¹⁴⁸

I dag er det kun et fåtall småskala og økologiske kyllingprodusenter som står utenfor dyrevelferdsprogrammet og dermed forholder seg til standardkravet.¹⁴⁹

For oppdretterne som er tilknyttet dyrevelferdsprogrammet ble 96,7% av alle flokkene produsert med godkjenning til dyretetthet opp mot $36 \text{ kg}/\text{m}^2$ i 2016. 3,3% av flokkene ble godkjent for dyretetthet mellom 25 - $33 \text{ kg}/\text{m}^2$. Dette eksempelet fra Norge gjenspeiles langt på vei i de andre landene, og viser at det er den øvre grenseverdien for dyretetthet som bør vurderes når man sammenligner landenes offentlige regelverk.

Østerrike har strengest arealkrav

I EU er det et overordnet maksimumskrav til dyretetthet på $42 \text{ kg}/\text{m}^2$, og det er dette kravet vi finner i Danmark og Nederland. Enkeltland står imidlertid fritt til å vedta strengere nasjonale krav.

Østerrike har det strengeste arealkravet i EU på $30 \text{ kg}/\text{m}^2$.¹⁵⁰

Sverige har vedtatt et maksimumskrav på $36 \text{ kg}/\text{m}^2$ – identisk med Norge, og Storbritannia på $39 \text{ kg}/\text{m}^2$.

Red Tractor Food Standards, en privat merkeordning som har paralleller til Nyt Norge og KSL, sørger for at den maksimale tillatte dyretettheten i Storbritannia er $38 \text{ kg}/\text{m}^2$ for de aller fleste av landets kyllingbesetninger.¹⁵¹

Strengt EU-regelverk

EU-forordningen for økologisk produksjon bestemmer de nasjonale økologiske arealkravene for alle landene vi tar

Avlet for ekstrem vekst: I Norge og resten av EU har bruk av hurtigvoksende hybrider som Ross 308 lenge vært dominerende i kyllingproduksjonen. Foto: Ihne Pedersen

for oss i denne rapporten (inkludert Norge). Disse kravene, som også innebærer krav til uteareal, er strenge.

EU har også regelverk som bestemmer hvordan forskjellige arealkrav skal markedsføres.

- For «extensive indoor (barn-reared)» er maksimal tetthet 25 kg/m².
- For «free range» er maksimal tetthet 27,5 kg/m² inne, og kyllingene skal da ha tilgang til minst 1 m² uteareal minst halvparten av levetiden.
- Også for «traditional free range» er maksimal tetthet 25 kg/m² inne, men da skal kyllingene ha tilgang til minst 2 m² uteareal senest fra seks ukers alder.
- «Free range – total freedom» er enda et hakk strengere, med maksimalt 25 kg/m² innendørs og tilgang til ubegrenset uteareal.¹⁵²

Norge og Sverige har litt bedre plass

Oppsummert har Norge og Sverige litt større arealkrav til kyllingene enn de andre landene i undersøkelsen, men som vi har sett er kravene likevel langt over faglige anbefalinger.¹⁵³ Også sammenlignet med økologisk og private regelverk, er det klart at de nasjonale norske kravene på ingen måte kan omtales som strenge.

Når det gjelder hvilken dyretetthet som i praksis benyttes, har vi av praktiske grunner forholdt oss til hvilke øvre arealkrav produksjonen er godkjent for.

I Norge er oppnådde tråputepoeng avgjørende faktor for hvilken dyretetthet som tillates i den enkelte besetning. En etablert tolkningsmetode for tråputepoeng registrert i dyrevelferdsprogrammet for slaktekylling¹⁵⁴ tilsier at 96,7% av den nasjonale norske kyllingproduksjonen tilknyttet

dyrevelferdsprogrammet var godkjent for 36 kg/m² i 2016. Den reelle dyretettheten vil i praksis ligge noe under maksimumskravet, og Nortura oppgir at gjennomsnittlig tetthet for deres konvensjonelle slaktekyllinger var 32,8 kg/m² i 2017.¹⁵⁵

Storbritannia skiller seg ut

For de øvrige landene i denne undersøkelsen har vi forholdt oss til sammenlignbare nasjonale data presentert i en omfattende EU-studie fra 2017 om implementeringen av EUs slaktekyllingdirektiv.¹⁵⁶ Resultatene viser at dyretettheten ligger tett opp mot nasjonale maksimumskrav.

Storbritannia skiller seg ut med en mer variert produksjon, og har en større andel av kyllingene på større areal (under 33 kg/m²).

Som i Norge vil den reelle dyretettheten trolig ligge noe under maksimumsgrensen produsentene har tillatelse til å produsere ved. Særlig gjelder dette Danmark, som har krav om at gjennomsnittlig belegningsgrad ikke må overstige 40 kg/m².

Stor endring i produksjonen i Nederland

For Nederland har dramatiske endringer i den nasjonale kyllingproduksjonen de siste årene medført at vi har vurdert de innrapporterte tallene for dette landet som ikke representative. Dagligvaremarkedet i Nederland er i dag sterkt dominert av kylling fra sakterevoksende raser med arealkrav i spekteret 21-38 kg/m² produsert i henhold til dagligvarekjedenes egne retningslinjer, Beter Leven-merkeordningen eller økologiske krav (90%).^{157,158} Grunnet stor eksport, utgjør likevel dette segmentet bare ca. 30% av den nasjonale kyllingproduksjonen.^{159, 160} Tidligere tall tyder på at kyllingproduksjonen med konvensjonelle raser i Nederland i all hovedsak produseres med dyretetthet opp mot 42 kg/m².¹⁶¹

Ser man utover de fem landene vi har vurdert, og mot resten av Europa, indikerer tall for 2013 at en rekke land i praksis har en langt lavere dyretetthet i slaktekyllingproduksjonen. I hele seks land benytter angivelig 100% av den nasjonale produksjonen en dyretetthet under 33 kg/m², og ytterligere fem land har mer enn 90% av den nasjonale produksjonen ved dyretettheter under 33 kg/m².¹⁶²

For hele EU produseres 34% av kyllingene med dyretetthet under 33 kg/m², 40% mellom 33 og 39 kg/m², og 26% i det høyeste tillatte intervallet mellom 39 og 42 kg/m².¹⁶³

Det er trangt om plassen i et kyllinghus. Foto: Ihne Pedersen

Tabell 7 // Slaktekylling: Arealkrav

	OFFENTLIG REGELVERK		PRIVAT REGELVERK		
NORGE	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Standard: 25 kg/m²</p> <p>Med tilleggskrav: 36 kg/m² ¹⁶⁴</p>	<p>Økologisk: (EU-forordning)</p> <p>Innendørs: 21 kg/m² (maks. 10 dyr)</p> <p>Mobile fjørfehus: 30 kg/m² (maks. 16 dyr)</p> <p>Utendørs: 4 m² per dyr (ved faste lokaler). 2,5 m² per dyr i mobile lokaler. Dyrene skal ha tilgang til et utendørsareal i minst en tredjedel av livet.¹⁶⁵</p>			
SVERIGE	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Standard: 20 kg/m²</p> <p>Med tilleggskrav: 36 kg/m².¹⁶⁶</p>	<p>Økologisk: EU-reglement (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon).</p>	<p>KRAV:</p> <p>Tilsvarende offentlige øko-krav.¹⁶⁷</p>	<p>Svensk Sigill: 25 kg/m².¹⁶⁸</p>	<p>Demeter:</p> <p>Innendørs: 16 kg/m² (18 kg/m² i mobile lokaler).</p> <p>Utendørs: 1 kg/m².¹⁶⁹</p>
DANMARK	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Standard: 33 kg/m²</p> <p>Med tilleggskrav: 42 kg/m² ¹⁷⁰, men gjennomsnittlig belegningsgrad skal ikke overstige 40 kg/m²</p>	<p>Økologisk: EU-reglement (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon).</p>	<p>Anbefalet af Dyrenes Beskyttelse: 30 kg/m²</p> <p>Utendørs: 2,5 m² per kylling.¹⁷¹</p>	<p>Dyrevelfærds-hjertet:</p> <p>Nivå 1: 34 kg/m² (maks. 16 dyr/m²)</p> <p>Nivå 2: 27,5 kg/m² (maks. 13 dyr/m²)</p> <p>Nivå 3: Økologisk (som nasjonale øko-krav) ¹⁷²</p>	<p>Bedre Dyrevelfærd (frivillig offentlig dyrevelfærdsordning):</p> <p>Nivå 1: 38 kg/m²</p> <p>Nivå 2: 32 kg/m².</p> <p>Hvis tilgang til vinterhage eller luftegård, tillates 38 kg/m²</p> <p>Nivå 3: 27,5 kg/m².¹⁷³</p>
STORBRIANNIA	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Standard: 33 kg/m²</p> <p>Med tilleggskrav: 39 kg/m² ^{174,175}</p>	<p>Økologisk: EU-reglement (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon)</p>	<p>RSPCA Assured: 30 kg/m² (maks 19 dyr per m²)¹⁷⁶</p>	<p>Red Tractor: 38 kg/m² ¹⁷⁷</p>	<p>De private økologiske regelverkene har nivå tilsvarende offentlige øko-krav, med følgende tilleggskrav:</p> <p>Soil Association: Tilgang til uteareal i lengre periode¹⁷⁸</p> <p>Organic Food Federation: Større uteareal¹⁷⁹</p> <p>Organic Farmers and Growers: Ingen¹⁸⁰</p>
NEDERLAND	<p>Nasjonale minimumskrav:</p> <p>Standard: 33 kg/m²</p> <p>Med tilleggskrav: 42 kg/m².¹⁸¹</p>	<p>Økologisk: EU-forordning (tilsvarende norske krav for økologisk produksjon).</p>	<p>Beter Leven:</p> <p>1 stjerne: Max. 25 kg/m² (12 dyr).</p> <p>2 stjerner: Max. 27,5 kg/m² inne (13 dyr) + 1 m² per dyr ute.</p> <p>3 stjerner: Max. 25 kg/m² + 2 m² per dyr ute.</p> <p>3 stjerner økologisk: tilsvarende nasjonale øko-krav ¹⁸²</p>	<p>Annet:</p> <p>De fleste dagligvarekjeder har lansert ulike varianter av en «ny standard» eller «morgendagens» kylling, med krav om at all fersk kylling skal tilfredsstillende «ny standard» eller bedre. Slike ny-standard-kyllinger har, avhengig av dagligvarekjede, arealkrav i spekeret 30–38kg/m² og er av sakterevoksende raser.¹⁸³ De ulike ny-standard kyllingene har, sammen med øvrige sakterevoksende kyllinger fra andre merkeordninger, en markedsandel på 90% i den nederlandske dagligvaresektoren.¹⁸⁴</p>	

Tabell 8 // Slaktekylling: Areal i praksis

NORGE	SVERIGE	DANMARK	STORBRIANNIA	NEDERLAND
<p>For produsenter tilknyttet dyrevelferdsprogrammet:</p> <p>96,7% 36 kg/m², (2017)</p> <p>3,3% 25-33 kg/m² (2017)¹⁸⁵</p> <p>Andel som står utenfor dyrevelferdsprogrammet og produserer med tetthet under 25 kg/m²: er hovedsakelig økologisk produksjon. Den utgjorde i 2017 0,2%.¹⁸⁶</p>	<p>94% 36kg/m² (2014)</p> <p>3% 20-36 (2014)</p> <p>3% under 20 kg/m² (2014)¹⁸⁷</p>	<p>93% 42 kg/m², (2016)</p> <p>5% 33 -39 kg/m² (2013)</p> <p>2% 33 kg/m² eller lavere. (2013)</p>	<p>82% 33-39 kg/m² (2013)</p> <p>18% under 33.¹⁸⁸ (2013)</p>	<p>Oppdaterte tall ikke tilgjengelige.</p>

3.2 Andel kyllinger av saktevoksende rase

Konvensjonell kyllingproduksjon er basert på bruk av raser avlet for intensiv vekst og stort brystparti. Det effektiviserer kjøttproduksjonen og gir store kyllingfileter, men innebærer samtidig at kyllingene har økt risiko for helselidelser og redusert velferd.¹⁸⁹

Innen forskning og kyllingnæringen er det vanlig å kategorisere kyllinghybrider i tre kategorier etter vekst-hastighet: hurtigvoksende, medium saktevoksende og saktevoksende.¹⁹⁰

Definisjoner varierer noe fra land til land og mellom ulike organisasjoner og dagligvarekjeder, men er jevnt over basert på daglig vekstrate.¹⁹¹

Sakterevoksende hybrider

På grunn av varierende definisjoner og utfordringer knyttet til å innhente produksjonstall på spesifikt hybridrasenivå, har vi valgt å slå sammen medium sakterevoksende og saktevoksende hybrider i en felles kategori: sakterevoksende hybrider.

I EU er bruk av hurtigvoksende hybrider som Ross 308 og Cobb 500 dominerende i kyllingproduksjonen i alle land. Enkelte land, deriblant Frankrike, Nederland og Østerrike, har likevel en betydelig andel sakterevoksende kyllinger.¹⁹²

Norsk produksjon

I datainnsamlingen har vi for Norge innhentet produksjonstall for 2017 fra alle produsenter av ikke-økologiske sakterevoksende kyllinger. Én produsent kunne ikke utlevere produksjonstall, og for denne har vi gjort et anslag.

Videre har vi lagt til volumet av økologisk kyllingproduksjon. Reglene for økologisk kyllingproduksjon tillater bruk av hurtigvoksende hybrider under forutsetning av en minimum slaktealder på 81 dager.¹⁹³ Dyrevernalliansen kjenner ikke til at dette praktiseres i Norge, og vi oppfatter det som en lite brukt praksis også i de øvrige landene vi tar for oss i denne rapporten.

Siden Norsk Kylling i 2018 faset ut Ross 308 til fordel for en sakterevoksende hybrid, har vi valgt å også inkludere en prognose for 2018. Denne er basert på prognoser oppgitt fra de ulike produsentene. For produsenter som ikke har oppgitt prognoser, har vi satt 2018-prognose på samme nivå som produksjonstall for 2017. For de øvrige landene har vi tatt utgangspunkt i tall for sakterevoksende produksjon innrapportert av nasjonale næringsorganisasjoner til EU i forbindelse med utarbeidelsen av en EU-studie om implementering av EUs slaktekyllingdirektiv publisert i 2017.¹⁹⁴

Norge har stadig flere kyllinger fra sakterevoksende raser

For Sverige og Nederland har nylige endringer i den nasjonale kyllingproduksjonen medført at vi har måttet korrigere tallene i tråd med mer oppdatert informasjon. Tallene er presentert i tabell 9, og viser at andelen sakterevoksende kyllinger i Norge er sterkt voksende. Prognoser for 2018 (16,7%) tilsier at Norge på dette området vil ligge på et relativt høyt nivå i europeisk målestokk. Likevel er det et stykke igjen til det nederlandske nivået som er ca. 30%.

Tabell 9 // Slaktekylling: Andel saktevoksende rase

	SLAKTEKYLLINGER AV SAKTEREVOKSENDE RASER	
NORGE	5,7% (2017) (prognose 2018: 16,7%)	Andelen er beregnet ved å innhente tall fra økologisk produksjon, ¹⁹⁵ og produksjonstall og prognoser fra produsenter av ikke-økologisk saktevoksende kylling. ¹⁹⁶ Et anslag er gjort for en aktør som ikke kunne utgi informasjon. Tallene er vurdert opp mot den totale slaktekyllingproduksjonen for 2017. ¹⁹⁷
SVERIGE	Ca. 2,5% (2017)	Mengde økologisk produksjon i 2017, ¹⁹⁸ samt produksjonstall fra produsent av ikke-økologisk saktevoksende kylling. ¹⁹⁹ Andel vurdert ut fra total besetningsstørrelse på slaktekylling i 2017. ²⁰⁰
DANMARK	2-5% ²⁰¹	
STORBRIANNIA	2-5% ²⁰²	
NEDERLAND	28-35% ^{203,204} (2017/2018)	Laveste andel (28%) er basert på slaktetal ²⁰⁵ og er ikke korrigeret for betydelig import av levende slaktekyllinger fra naboland som slaktes i Nederland. ²⁰⁶

Den mer robuste Hubbardkyllingen er ny i Norge, og representerer et veiskille i næringens valg av kyllingrase. Foto: Iselin Linstad Hauge.

4. OPPSUMMERING

Melkekyr

Mulighet til fri bevegelse:

Sammenlignet med Sverige, Danmark, Storbritannia og Nederland er Norge det eneste landet som fortsatt har over 40% av kyrne i båsdrift. I Storbritannia og Nederland lever nesten alle kyr i løsdrift.

Mulighet til beite:

Det finnes ikke tilstrekkelig statistikk til å si noe sikkert for Norge om hvor mye kyrne i praksis får gå på beite. Det er usikre tall også for andre land, men Storbritannia kommer godt ut med beite for over 90% av kyrne.

Gris

Tilgang til rotemateriale:

Norge har ikke vesentlig strengere regler enn de andre landene for tildeling eller egenskaper på rotematerialet. I likhet med Sverige har Norge forbud mot fullspaltegulv, som gir betydelig bedre forutsetninger for bruk av rotemateriale, men Mattilsynet avdekker likevel omfattende regelbrudd. Storbritannia utmerker seg positivt, med en stor andel gris som holdes på halm, som gir gode muligheter for å rote med trynet.

Tilgang til utearealer:

Andelen gris som slippes ut er høyest i Storbritannia. Av landene vi har undersøkt, kommer Norge på sistede plass sammen med Nederland.

Slaktekylling

Tilgjengelig areal:

Kyllingene har krav på bedre plass i Norge sammenlignet med de andre landene, så her kommer vi best ut. Dette på tross av at også norske krav gir betydelig mindre plass enn vitenskapelige anbefalinger.

Andel saktevoksende raser:

Sammen med Nederland kommer Norge best ut når det gjelder andel saktevoksende kyllingraser. Norges posisjon skyldes Rema 1000s selskap Norsk Kylling, som i løpet av 2018 faset ut hybrid Ross 308 til fordel for Hubbard JA787.

Oppsummert gir ikke vår undersøkelse grunnlag for å hevde at Norge har verdens beste dyrevelferd.

Det fremstår som riktigere å si at vi er gode på noen områder og dårlige på andre områder som er viktige for dyrevelferden.

Som presisert i innledningen er undersøkelsen avgrenset til noen temaer og land, og kan derfor ikke betraktes som en fullstendig gjennomgang av dyrevelferden i Norge og resten av verden. Vi kjenner ikke til andre undersøkelser som gir en fullstendig vurdering av Norges dyrevelferd sammenlignet med andre land.

Oversikt over tabeller

Tabell 1 Melkekyr:
Regelverk fri bevegelse

Figur 1 Melkekyr:
Andel dyr i båsdrift

Tabell 2 Melkekyr:
Mulighet til beite – Regelverk

Tabell 3 Melkeku:
Mulighet til beite – Praksis 1 (mest oppdaterte tall)

Tabell 4 Melkeku:
Mulighet til beite – Praksis 2 (tall fra 2012)

Tabell 5 Gris:
Regelverk rotemateriale

Tabell 6 Gris:
Andel gris med tilgang til utearealer i én eller flere produksjonsfaser

Tabell 7 Slaktekylling:
Arealkrav

Tabell 8 Slaktekylling:
Areal i praksis

Tabell 9 Slaktekylling:
Andel saktevoksende rase

KILDER

- 1 Noen eksempler: Nilsen, R., Nortura, Slutt å mobbe kua!, Aftenposten, 17. november 2017 og Sandbu, A., Enige om tøffere linje for bedre dyrevelferd, Bondebladet, 13. februar 2018 og Bodøposten, Ny undersøkelse: Forbrukere vil ha mer kunnskap om kjøtt, 10. november 2018 og Vasdal, G. og Tolo, E., Hva betyr egentlig et dyrevelferdsmerke? Kjøttets tilstand, Animalia, 2018 og Schibeveag, T.A., -Svinenæringen må rydde opp, Nrk, 5. februar 2018.
- 2 SSB, «Jordbruksbedrifter med husdyr og jordbruksbedrifter med ymse husdyrslag per 1. mars, etter fylke», URL: ssb.no. Tabell hentet 17. januar 2019.
- 3 SSB, «Talet på storfe og sau per 1. mars, etter fylke», URL: ssb.no. Tabell hentet 17. januar 2019.
- 4 SSB, «Jordbruksbedrifter med husdyr og jordbruksbedrifter med ymse husdyrslag per 1. mars, etter fylke», URL: ssb.no. Tabell hentet 17. januar 2019.
- 5 Animalia, Kjøttets tilstand 2018 – Status i norsk kjøtt- og eggproduksjon, Rapport, oktober 2018.
- 6 SSB, «Jordbruksbedrifter med husdyr og jordbruksbedrifter med ymse husdyrslag per 1. mars, etter fylke», URL: ssb.no. Tabell hentet 17. januar 2019.
- 7 Animalia, Kjøttets tilstand 2018 – Status i norsk kjøtt- og eggproduksjon, Rapport, oktober 2018.
- 8 SSB, «Jordbruksbedrifter med husdyr og jordbruksbedrifter med ymse husdyrslag per 1. mars, etter fylke», URL: ssb.no. Tabell hentet 17. januar 2019.
- 9 Animalia, Epost til Dyrevernalliansen, 14. desember 2018.
- 10 Grøndahl, A. M., Johnsen, J.F. et al., «Velferd hos storfe», Norsk Veterinærtidsskrift 9: 549-558, 2011.
- 11 DEFRA, Code of recommendations for the welfare of livestock: cattle, URL: gov.uk, visited 5 January, undated.
- 12 Norges Bondelag, "Lausdriftskravet", URL: bondelaget.no, hentet 7. oktober 2018, udatert.
- 13 Växa Sverige, Husdjurstatistikk, Rapport, 2018.
- 14 Beekman, F. (ZuivelNL), Epost til Dyrevernalliansen, 6. august 2018.
- 15 Tine Rådgiving, Statistikkksamling fra Ku- og Geitekontrollen 2017, Rapport, 2018.
- 16 Norges Bondelag, "Lausdriftskravet", URL: bondelaget.no, hentet 7. oktober 2018, udatert.
- 17 Forskrift 22. april 2004 nr. 665 om hold av storfe.
- 18 Forskrift 18. mars 2017 nr. 355 Forskrift om økologisk produksjon og merking av økologiske landbruksprodukter, akvakulturprodukter, næringsmidler og fôr (økologiforskriften).
- 19 Statens jordbruksverks författningssamling 2017:24 Statens jordbruksverks föreskrifter och allmänna råd om nötkreaturshållning inom lantbruket m.m.
- 20 Statens jordbruksverk, "Økologiska nötkreatur", URL: jordbruksverket.se, hentet 27. september 2018, udatert.
- 21 KRAV Regler för Krav-certifierad produktion, Kravstandard, 2018.
- 22 Svenska Demeterförbundet, Regler för Biodynamisk växtodling och djurhållning, Kravstandard, 2018.
- 23 LBK nr. 58 af 11/01/2017 Bekendtgørelse af lov om hold af malkekvæg og afkom af malkekvæg.
- 24 Landbrugsstyrelsen, Vejledning om økologisk jordbrugsproduktion, Miljø- og Fødevareministeriet, 2018.
- 25 Dyrenes Beskyttelse, Specifikation mærkekrav malkekvæg, Version nr. 3, Kravstandard, 2017.
- 26 Coop, Dyrevelfærdshjertet: En mærkningsordning for dyrevelfærd - Niveaudelt dyrevelfærdsmærkning for mælk og oksekød fra opdræt og malkekøer fra malkekvægsbesætninger, Kravstandard, 2016.
- 27 2007 No. 2078 The Welfare of Farmed Animals (England) Regulations 2007.
- 28 2010 No. The Welfare of Farmed Animals (England) (Amendment) Regulations 2010.
- 29 DEFRA, Code of recommendations for the welfare of livestock: cattle, URL: gov.uk, visited 5 January, undated.
- 30 Cooper, S., Department of Environment Food and Rural Affairs, Brev til Dyrevernalliansen, ref. TO2018/20620/SC, 16. oktober 2018.
- 31 DEFRA, Code of recommendations for the welfare of livestock: cattle, URL: gov.uk, visited 5 January, undated.
- 32 Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, Welfare standards for dairy cattle, Report, 2018.
- 33 Soil Association, Organic standards farming and growing, Revision 17, Report, 2016.
- 34 Organic Farmers & Growers, F&G Organic standards and certification manual, Report, 2013.
- 35 Organic Food Federation, Production standards, Report, 2016.
- 36 Tesco Plc, "More information on our UK animal welfare", URL: tescoplc.com, hentet 27. september 2018, udatert.
- 37 Sainsbury's, Animal welfare report, Report, 2017.
- 38 Waitrose, Animal Welfare at Waitrose, Report, 2017.
- 39 Morrisons, "Farm animal welfare at Morrisons", URL: morrisonscorporate.com, hentet 29. september 2018, udatert.
- 40 Co-op, Co-op Animal Welfare Standards & Performance & Co-op Antibiotics Policy, Report, 2018.
- 41 Besluit van 5 juni 2014, Houdende regels met betrekking tot houders van dieren (Besluit houders van dieren).
- 42 Van der Lest, R. (Skal Bio Controle), Epost til Dyrevernalliansen, 11. oktober 2018.
- 43 Tine Rådgiving, Statistikkksamling fra Ku- og Geitekontrollen 2017, Rapport, 2018.
- 44 Växa Sverige, Husdjurstatistikk, Rapport, 2018.
- 45 Kødbranschens fellelsråd, "Oppstalding av kvæg", URL: altomoksekod.dk, hentet 24. september 2018, udatert.
- 46 Beekman, F. (ZuivelNL), Epost til Dyrevernalliansen, 6. august 2018.
- 47 Howatson, S. (AHDB), Epost til Dyrevernalliansen, 19. august 2018.
- 48 Ruud, L. E. (red.), Mosjonsløsninger for mjølkeku, Rapport, Tine Rådgiving, udatert.
- 49 Mattilsynet, Veileder til forskrift om hold av storfe, Fastsett av Mattilsynet juni 2010, Sist endret 15. januar 2018.
- 49 Van den Pol-van Dasselaar, A., de Vliegheer, A., Hennessy, D., Isselstein, J. & J.-L. Peyraud, The Future of Grazing; Proceedings, Third Meeting of the EGF Working Group "Grazing". Wageningen, Wageningen UR Livestock Research, Livestock Research Report 906, 2015.
- 50 Landbrug og Fødevarer, "Økologisk mælk og oksekød", URL: lf.dk, hentet 25. september 2018, udatert.
- 51 Van den Pol-van Dasselaar, A., de Vliegheer, A., Hennessy, D., Isselstein, J. & J.-L. Peyraud, The Future of Grazing; Proceedings, Third Meeting of the EGF Working Group "Grazing". Wageningen, Wageningen UR Livestock Research, Livestock Research Report 906, 2015.
- 52 Centraal Bureau voor de Statistiek, "Weer meer melkoeien in de wei", URL: cbs.nl, publisert 12. juli, 2018.
- 53 ZuivelNL, Dutch dairy in figures 2017, Report, 2017.
- 54 Van den Pol-van Dasselaar, A., de Vliegheer, A., Hennessy, D., Isselstein, J. & J.-L. Peyraud, The Future of Grazing; Proceedings, Third Meeting of the EGF Working Group "Grazing". Wageningen, Wageningen UR Livestock Research, Livestock Research Report 906, 2015.
- 55 European Commission, Final report of an audit carried out in United Kingdom from 19 september 2016 to 23 september 2016 in order to evaluate the measures to ensure the welfare of cattle in dairy farms, DG (SANTE) 2016-8767 – MR, Report, 2016.
- 56 Reijs, J.W., Daatselaar, C.H.G., Helming, J.F.M., Jager, J., & A.C.G. Beldman, Grazing dairy cows in North-West Europe: Economic farm performance and future developments with emphasis on the Dutch situation, LEI Report 2013-001, LEI Wageningen UR, 2013.
- 57 Mattilsynet, Veileder til forskrift om hold av storfe, Fastsett av Mattilsynet juni 2010, Sist endret 15. januar 2018.
- 58 Reijs, J.W., Daatselaar, C.H.G., Helming, J.F.M., Jager, J., & A.C.G. Beldman, Grazing dairy cows in North-West Europe: Economic farm performance and future developments with emphasis on the Dutch situation, LEI Report 2013-001, LEI Wageningen UR, 2013.
- 59 Landbruksdirektoratet, "Produksjons- og avlsertilskudd til jordbruksforetak – søknadsomgang 2017", URL: data.norge.no, Hentdato 21. oktober 2018.
- 60 Jørgensen, G.H.M., Bruk av beite til melkekyr i løsdrift - En spørreundersøkelse fra Nordland, Troms og Finnmark, Rapport, NIBIO, 2016.
- 61 Seltveit, P.H. (Mattilsynet), Epost til Dyrevernalliansen, 31. august 2018.
- 62 Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelan JO 23 SM 1801 Antal nötkreatur i december 2017, Rapport, 2018.
- 63 TINE Rådgiving, Tine Rådgiving Statistikkksamling 2011-2014. TINE Rådgiving, 2015. Gjengitt i Fjellhammer, E. og Thuen, A.E., De lavthengende fruktene er høstet – Løsdrift i norsk storfehold, AgriAnalyse, Rapport 1 – 2017.
- 64 Van den Pol-van Dasselaar A., Vellinga T.V., Johansen A. and Kennedy E., "To graze or not to graze, that's the question", In: Hopkins, A.,

- Gustafsson, T., Bertilsson, J., et al. (eds.), Biodiversity and animal feed: future challenges for grassland production. Proceedings of the 22nd General Meeting of the European Grassland Federation, pp.706-716, 2008.
- 65 Tuominen, P., Tverås, B., Brodshaug, E., Strudsholm, F., og Andresen, N., Organic milk production in Finland, Norway, Denmark and Sweden, Overview prepared for the course: Organic milk production in the Nordic countries in Uppsala the 27th of April 2016.
- 66 Whist, A.C (Tine), Epost til Dyrevernalliansen, 18. oktober 2018.
- 67 Reijs, J.W., Daatselaar, C.H.G., Helming, J.F.M., Jager, J., & A.C.G. Beldman, Grazing dairy cows in North-West Europe: Economic farm performance and future developments with emphasis on the Dutch situation, LEI Report 2013-001, LEI Wageningen UR, 2013.
- 68 Reijs, J.W., Daatselaar, C.H.G., Helming, J.F.M., Jager, J., & A.C.G. Beldman, Grazing dairy cows in North-West Europe: Economic farm performance and future developments with emphasis on the Dutch situation, LEI Report 2013-001, LEI Wageningen UR, 2013.
- 69 European Commission, Final report of an audit carried out in Ireland from 15 february 2016 to 22 february 2016 in order to evaluate the measures to ensure the welfare of cattle in dairy farms, DG(SANTE) 2016-8760 – MR, Report, 2016.
- 70 Van den Pol-van Dasselaar, A., de Vliegheer, A., Hennessy, D., Isselstein, J. & J.-L. Peyraud, The Future of Grazing; Proceedings, Third Meeting of the EGF Working Group "Grazing". Wageningen, Wageningen UR Livestock Research, Livestock Research Report 906, 2015.
- 71 European Commission, Final report of an audit carried out in Ireland from 15 february 2016 to 22 february 2016 in order to evaluate the measures to ensure the welfare of cattle in dairy farms, DG (SANTE) 2016-8760 – MR, Report, 2016.
- 72 Reijs, J.W., Daatselaar, C.H.G., Helming, J.F.M., Jager, J., & A.C.G. Beldman, Grazing dairy cows in North-West Europe: Economic farm performance and future developments with emphasis on the Dutch situation, LEI Report 2013-001, LEI Wageningen UR, 2013.
- 73 European Commission, Final report of an audit carried out in Ireland from 15 February 2016 to 22 february 2016 in order to evaluate the measures to ensure the welfare of cattle in dairy farms, DG(SANTE) 2016-8760 – MR, Report, 2016.
- 74 Forskrift 22. april 2004 nr. 665 om hold av storfe.
- 75 Forskrift 18. mars 2017 nr. 355 Forskrift om økologisk produksjon og merking av økologiske landbruksprodukter, akvakulturprodukter, næringsmidler og fôr (økologiforskriften).
- 76 Statens jordbruksverks författningssamling 2017:24 Statens jordbruksverks föreskrifter och allmänna råd om nötkreaturshållning inom lantbruket m.m.
- 77 SFS nr. 1988:539 Djurskyddsförordning.
- 78 KRAV Regler för Krav-certifierad produktion, Kravstandard, 2018.
- 79 Svenska Demeterförbundet, Regler för Biodynamisk växtodling och djurhållning, Kravstandard, 2018.
- 80 LBK nr. 58 af 11/01/2017 Bekendtgørelse af lov om hold af malkekvæg og afkom af malkekvæg.
- 81 Dyrenes Beskyttelse, Specifikation mærkekrav malkekvæg, Version nr. 3 af 12. juli 2017, Kravstandard, 2017.
- 82 Coop, Dyrevelfærdshjertet: En mærkningsordning for dyrevelfærd - Niveaudelt dyrevelfærdsmærkning for mælk og oksekød fra opdræt og malkekøer fra malkekvægsbesætninger, Kravstandard, 2016.
- 83 2007 No. 2078 The Welfare of Farmed Animals (England) Regulations 2007.
- 84 2010 No. The Welfare of Farmed Animals (England) (Amendment) Regulations 2010.
- 85 Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, Welfare standards for dairy cattle, Report, 2018.
- 86 Soil Association, Organic standards farming and growing, Revision 17, Report, 2016.
- 87 Organic Food Federation, Production standards, Report, 2016.
- 88 Organic Farmers & Growers, F&G Organic standards and certification manual, Report, 2013.
- 89 Stichting Weidegang, Manual for certification of Meadow Dairy Products and licensing of the Meadow Milk Logo, 2018.
- 90 Østerås, O. (Tine), Epost til Dyrevernalliansen, 13. august 2018.
- 91 Landbruksdirektoratet, Produksjons- og avlsertilskudd til jordbruksforetak – søknadsomgang 2017, Url: data.norge.no, Hentedato 21. oktober 2018.
- 92 Seltveit, P.H. (Mattilsynet), Epost til Dyrevernalliansen, 31. august 2018.
- 93 Van den Pol-van Dasselaar, A., de Vliegheer, A., Hennessy, D., Isselstein, J. & J.-L. Peyraud, The Future of Grazing; Proceedings, Third Meeting of the EGF Working Group "Grazing". Wageningen, Wageningen UR Livestock Research, Livestock Research Report 906, 2015.
- 94 Landbrug og Fødevarer, "Økologisk mælk og oksekød", URL: lf.dk, hentet 25. september 2018, udatert.
- 95 Reijs, J.W., Daatselaar, C.H.G., Helming, J.F.M., Jager, J., & A.C.G. Beldman, Grazing dairy cows in North-West Europe: Economic farm performance and future developments with emphasis on the Dutch situation, LEI Report 2013-001, LEI Wageningen UR, 2013.
- 96 Van den Pol-van Dasselaar, A., de Vliegheer, A., Hennessy, D., Isselstein, J. & J.-L. Peyraud, The Future of Grazing; Proceedings, Third Meeting of the EGF Working Group "Grazing". Wageningen, Wageningen UR Livestock Research, Livestock Research Report 906, 2015.
- 97 European Commission, Final report of an audit carried out in United Kingdom from 19 September 2016 to 23 september 2016 in order to evaluate the measures to ensure the welfare of cattle in dairy farms, DG(SANTE) 2016-8767 – MR, Report, 2016.
- 98 Centraal Bureau voor de Statistiek, "Weer meer melkkoeien in de wei", URL: cbs.nl, publisert 12. juli, 2018.
- 99 ZuivelNI, Dutch dairy in figures 2017, Report, 2017.
- 100 Directive 2008/120/EC – minimum standards for the protection of pigs.
- 101 Mul, M., Vermeji, I., Hindle, V., Spoolder, H., EU-welfare legislation on pigs, tab. 4, Wageningen UR Livestock Research, 2010.
- 102 Forskrift 18. februar 2003 nr. 175 om hold av svin.
- 103 Mattilsynet, Nasjonalt tilsynsprosjekt 2015 Brannsikring i svinehold, Rapport, Mattilsynet 2016.
- 104 Mattilsynet, Er velferden for slaktegris god nok? Mattilsynets tilsynsprosjekt på slaktegris i Rogaland, Rapport, 2018.
- 105 Crayford, G. (National Pig Association), Epost til Dyrevernalliansen, 23. oktober 2018.
- 106 Driver, A. (PigWorld), "Highlighting the differences – how UK welfare standards compare with our competitors", URL: pig-world.co.uk, published 5 May 2017.
- 107 Department for Environment Food and Rural Affairs, Pigs and poultry farm practices survey 2009 – England, Rapport, 2010.
- 108 Forskrift 18. februar 2003 nr. 175 om hold av svin.
- 109 Forskrift 18. mars 2017 nr. 355 Forskrift om økologisk produksjon og merking av økologiske landbruksprodukter, akvakulturprodukter, næringsmidler og fôr (økologiforskriften).
- 110 Gilde, "Griseløftet", URL: gilde.no, hentet 29. september 2018, udatert.
- 111 Mattilsynet, Mulige aktivitets- og rotemateriale, URL: mattilsynet.no, hentet 29. september 2018, udatert.
- 112 Forskrift 18. februar 2003 nr. 175 om hold av svin.
- 113 KRAV, Regler for Krav-certifierad produktion, Kravstandard, 2018.
- 114 Svenska Demeterförbundet, Regler för Biodynamisk växtodling och djurhållning, Kravstandard, 2018.
- 115 LBK nr. 56 af 11/01/2017 Bekendtgørelse af lov om indendørs hold af smågrise, avls- og slagtesvin.
- 116 BEK nr. 1369 af 01/12/2017 Bekendtgørelse om frivillig dyrevelfærdsmærkningsordning.
- 117 Dyrenes Beskyttelse, Specifikation mærkekrav svin, Version nr. 15, Kravstandard, 2018.
- 118 Coop, Dyrevelfærdshjertet: En mærkningsordning for dyrevelfærd - Niveaudelt dyrevelfærdsmærkning for svin, Kravstandard, 2016.
- 119 2007 No. 2078 The Welfare of Farmed Animals (England) Regulations 2007.
- 120 2010 No. The Welfare of Farmed Animals (England) (Amendment) Regulations 2010.
- 121 Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, Welfare standards for pigs, Kravstandard, 2016.
- 122 Soil Association, Organic standards farming and growing, Revision 17, Kravstandard, 2016.
- 123 Organic Farmers & Growers, F&G Organic standards and certification manual, Kravstandard, 2013.
- 124 Besluit van 5 juni 2014, Houdende regels met betrekking tot houders van dieren (Besluit houders van dieren).
- 125 Beter Leven, Varkens 1 ster, Versie 2.1 d.d. 01.01.2018, 2018.
- 126 Beter Leven, Varkens 2 ster, Versie 2.1 d.d. 01.01.2018, 2018.
- 127 Beter Leven, Varkens 3 ster, Versie 2.1 d.d. 01.01.2018, 2018.
- 128 Dyrevernalliansen, Avl i norsk svineproduksjon, Fagnotat, desember 2016.
- 129 Gilde, "Griseløftet", URL: gilde.no, hentet 29. september 2018, udatert.
- 130 Landbrug og Fødevarer, "Økologisk svineproduktion", URL: lf.dk, hentet 6. oktober 2018, udatert.
- 131 Soil Association, Organic standards farming and growing, Revision 17, Kravstandard, 2016.
- 132 Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, Welfare standards for pigs, Kravstandard, 2016.
- 133 Crayford, G. (National Pig Association), Epost til Dyrevernalliansen, 23. oktober 2018.
- 134 Serup, T. og Eriksen, S., Robuste racer i økologisk sohold, Rapport, Udviklingscenter for Husdyr på Friland og Videncenteret for Landbrug Økologi, 2013.
- 135 Nilsen, L. (Debio), Epost til Dyrevernalliansen, 2. oktober 2018.
- 136 Serup, T. og Eriksen, S., Robuste racer i økologisk sohold, Rapport, Udviklingscenter for Husdyr på Friland og Videncenteret for Landbrug Økologi, 2013.
- 137 Landbrug og Fødevarer, "Økologisk svineproduktion", URL: lf.dk, hentet 6. oktober 2018, udatert.
- 138 Landbruksdirektoratet, Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer – Rapport for 2017, Rapport, 2018.
- 139 Statens jordbruksverk, Økologisk djurhållning 2017, JO 26 SM 1801, Rapport, 2018.

- 140 Eriksen, S. (Udviklingscenter for Husdyr på Friland), Epost til Dyrevernalliansen, 2. august 2018.
- 141 Holdensen, L. (Landbrug og Fødevarer), Organic pig production in Denmark, Presentasjon på seminaret "«Dyrehelse - nasjonalt handlingsrom i et internasjonalt perspektiv»", Oslo 24. oktober 2018.
- 142 Crayford, G. (National Pig Association), Epost til Dyrevernalliansen, 23. oktober 2018.
- 143 Agriculture and Horticulture Development Board Pork, Pork Yearbook 2016-2017, Report, 2017.
- 144 Centraal Bureau voor de Statistiek - Statline, "Landbouw; biologisch, gewassen, dieren, nationaal; 2011-2017", URL: opendata.cbs.nl/statline#/CBS/nl/, hentet 10. august 2018. Tall korrigeret av: Soons, R. (Beter Leven), Epost til Dyrevernalliansen, 10. august 2018.
- 145 Soons, R. (Beter leven), Epost til Dyrevernalliansen, 10. august 2018.
- 146 Vitenskapskomiteen for mattrygghet, Risikovurdering av dyrevelferd i forhold til dyretetthet i forbindelse med endring av forskrift om hold av høns og kalkun, Uttalelse fra Faggruppe for dyrehelse og dyrevelferd (dyrevern) i Vitenskapskomiteen for mattrygghet, 28. august 2008.
- 147 Vasdal, G. (Animalia), Epost til Dyrevernalliansen, 14. august 2018.
- 148 Mattilsynet, "Nye regler for hold av slaktekylling fra 1. juli", URL: mattilsynet.no, publisert 27. juni 2013.
- 149 Vasdal, G. (Animalia), Epost til Dyrevernalliansen, 14. august 2018.
- 150 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 151 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 152 The Commission of the European Communities, "Commission regulation (EC) No 543/2008 of 16 June 2008 - Laying down detailed rules for the application of Council Regulation (EC) No 1234/2007 as regards the marketing standards for poultrymeat", Official Journal of the European Union, L157/50, 2008.
- 153 Vitenskapskomiteen for mattrygghet, Risikovurdering av dyrevelferd i forhold til dyretetthet i forbindelse med endring av forskrift om hold av høns og kalkun, Uttalelse fra Faggruppe for dyrehelse og dyrevelferd (dyrevern) i Vitenskapskomiteen for mattrygghet, 28. august 2008.
- 154 Melkild, I. (Nortura), Epost til Dyrevernalliansen, 20. august 2018.
- 155 Melkild, I. (Nortura), Epost til Dyrevernalliansen, 20. august 2018.
- 156 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 157 Agrio pluimveeweb, "Huidige niveau vleeskuikenprijzen onhoudbaar", URL: pluimveeweb.nl, publisert 22. juni 2018.
- 158 Pluimveeactueel, "Groeierende vraag naar 'Beter leven' kip", URL: pluimveeactueel.nl, publisert 2. juni 2016.
- 159 Van den Hurk, J., "Vleespluimveehouderij", URL: rabobank.nl, hentet 26. september 2018, udatert.
- 160 Agrio pluimveeweb, "Huidige niveau vleeskuikenprijzen onhoudbaar", URL: pluimveeweb.nl, publisert 22. juni 2018.
- 161 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 162 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 163 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 164 Forskrift 12. desember 2001 nr. 1494 om hold av høns og kalkun.
- 165 Forskrift 18. mars 2017 nr. 355 Forskrift om økologisk produksjon og merking av økologiske landbruksprodukter, akvakulturprodukter, næringsmidler og fôr (økologiforskriften).
- 166 Statens jordbruksverks författningssamling 2017:28 Statens jordbruksverks föreskrifter och allmänna råd om fjäderfåhållning inom lantbruket m.m.
- 167 KRAV Regler för Krav-certifierad produktion, Kravstandard, 2018.
- 168 Sigill Kvalitetssystem AB, IP Sigill Kyckling - Standard för kvalitetssäkrad kycklingproduktion med tillval för klimatcertifiering, Version 2011:1, Kravstandard, 2011.
- 169 Svenska Demeterförbundet, Regler för Biodynamisk växtodling och djurhållning, Kravstandard, 2018.
- 170 LBK nr. 54 af 11/01/2017 Bekendtgørelse af lov om hold af slagtekyllinger.
- 171 Dyrenes Beskyttelse, Specifikation mærkekrav slagtefjerkræ, Version nr. 9, Kravstandard, 2017.
- 172 Coop, Dyrevelfærdshjertet: En mærkningsordning for dyrevelfærd - Niveaudelt dyrevelfærdsmærkning for Slaktekyllinger, Kravstandard, 2016.
- 173 BEK nr. 1369 af 01/12/2017 Bekendtgørelse om frivillig dyrevelfærdsmærkningsordning.
- 174 2007 No. 2078 The Welfare of Farmed Animals (England) Regulations 2007.
- 175 2010 No. The Welfare of Farmed Animals (England) (Amendment) Regulations 2010.
- 176 Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, Welfare standards for meat chickens Kravstandard, 2018.
- 177 Red Tractor Assurance, Chicken Standards: Broilers and Poussin, Version 4.0, Kravstandard, 2017.
- 178 Soil Association, Organic standards farming and growing, Revision 17, Kravstandard, 2016.
- 179 Organic Food Federation, Production standards, Kravstandard, 2016.
- 180 Organic Farmers & Growers, F&G Organic standards and certification manual, Kravstandard, 2013.
- 181 Besluit van 5 juni 2014, Houdende regels met betrekking tot houders van dieren (Besluit houders van dieren).
- 182 Beter Leven, Factsheet Vleeskuikens, Faktaark, URL: beterleven.nl, publisert 21. februar 2018.
- 183 Pluimveeactueel, "Groeierende vraag naar 'Beter leven' kip", URL: pluimveeactueel.nl, publisert 2. juni 2016.
- 184 Agrio pluimveeweb, "Huidige niveau vleeskuikenprijzen onhoudbaar", URL: pluimveeweb.nl, publisert 22. juni 2018.
- 185 Animalia, Kjøttets tilstand 2017, Rapport, 2017.
- 186 Landbruksdirektoratet, Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer - Rapport for 2017, 2018.
- 187 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 188 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 189 Rådet for dyreetikk, Dagens husdyrav i et etisk perspektiv, Uttalelse, URL: radetfordyreetikk.no, 2009.
- 190 Animalia, "Slaktekylling - informasjon om hybrider", URL: animalia.no, publisert 12. april 2018.
- 191 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 192 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 193 Forskrift 18. mars 2017 nr. 355 Forskrift om økologisk produksjon og merking av økologiske landbruksprodukter, akvakulturprodukter, næringsmidler og fôr (økologiforskriften).
- 194 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 195 Landbruksdirektoratet, Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer - Rapport for 2017, 2018.
- 196 1) Denstad, A.G. (Norsk Kylling), Epost til Dyrevernalliansen, 13. august 2018. 2) Melkild, I. (Nortura), Epost til Dyrevernalliansen, 14. august 2018. 3) Bjønnes, C.S. (Den Stolte Hane), Epost til Dyrevernalliansen, 13. august 2018. 4) Aronsen, P. (Stange Kylling), Epost til Dyrevernalliansen, 14. august 2018. 5) Lund, B. (Gårdsand), Epost til Dyrevernalliansen, 30. august 2018. 6) Olsen, M. (Holte Kylling), Epost til Dyrevernalliansen, 14. august 2018.
- 197 Ingerød, K.F., "Slaktestatistikker for alt fjørfeslakt - Årene 2013 - 2017", Fjørfe, 3, 2018.
- 198 Statens jordbruksverk, Økologisk djurhållning 2017, JO 26 SM 1801, Rapport, 2018.
- 199 Andersson S. (Bjårefågel), Epost til Dyrevernalliansen, 3. september 2018.
- 200 Jordbruksverkets statistikkdatabas, "Husdyr efter län/riket och djurslag. År 1981-2017", URL: jordbruksverket.se, hentet 26. september 2018.
- 201 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 202 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.
- 203 Van den Hurk, J., "Vleespluimveehouderij", URL: rabobank.nl, hentet 26. september 2018, udatert.
- 204 Agrio pluimveeweb, "Huidige niveau vleeskuikenprijzen onhoudbaar", URL: pluimveeweb.nl, publisert 22. juni 2018.
- 205 Agrio pluimveeweb, "Huidige niveau vleeskuikenprijzen onhoudbaar", URL: pluimveeweb.nl, publisert 22. juni 2018.
- 206 European Commission, Study on the application of the broilers Directive (DIR 2007/43/EC) and development of welfare indicators: Final Report, 2017.

Dyrevernalliansen

Ingen dyr bør lide for penger, uvitenhet eller tradisjoner. Dyrevernalliansen hjelper dyrene som trenger det aller mest i intensiv produksjon.

Kontakt:

Dyrevernalliansen
Brenneriveien 7
0182 Oslo

www.dyrevern.no

Telefon: 22 20 16 50
Epost: kontor@dyrevern.no

Kontonr.: 0537 34 87378
Org.nr.: 983 482 392

Foto forside:
Iselin Linstad Hauge

